

26. Науково-довідкові видання з історії України. Галицьке намісництво (1772–1921), Архівно-бібліографічний фондний покажчик. – К., 1990. – 151 с.

27. Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / П.В. Свежинський. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 191с.

28. Петрів Р. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект) / Р. Петрів. – Івано-Франківськ, 2009. – 255 с.

РАДЧЕНКО А. Ю.

здобувач

(Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України)

УДК 340.12

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено законодавство України, що регулює правовий статус релігійних об'єднань, а також сформульовано пропозиції стосовно його вдосконалення відповідно до міжнародно-правових стандартів.

Ключові слова: *релігійні об'єднання, правовий статус.*

В статье исследовано законодательство Украины, регулирующее правовой статус религиозных объединений, а также сформулированы предложения по его совершенствованию в соответствии с международно-правовыми стандартами.

Ключевые слова: *религиозные объединения, правовой статус.*

In the article the legislation of Ukraine regulating the legal status of religious communities, and formulated proposals for its improvement in accordance with international legal standards.

Key words: *religious organizations, legal status.*

Вступ і постановка завдання. Ефективність правового регулювання суспільних відносин залежить від ясності, чіткості й об'єктивної зумовленості потребами суспільного розвитку правових норм. Цей висновок повною мірою стосується сфери регулювання створення й діяльності релігійних об'єднань. Із моменту створення незалежної Української держави загалом сформувалося законодавство, що регулює відносини щодо реалізації свободи совісті, правовий статус релігійних об'єднань. Варто зазначити, що вперше у вітчизняній історії загальновизнані принципи й норми міжнародного права стали складовою національної правової системи, що створило сприятливі умови для прямого застосування норм Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Декларації про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань тощо. Разом із тим потрібно зауважити, що вітчизняне законодавство, яке регулює правовий статус релігійних об'єднань, усе ще небезпідставно визнається недосконалим. У чинному законодавстві часто зустрічаються колізії, помилки юридичної техніки, невідповідність пра-

вових норм положенням міжнародно-правових актів, ратифікованих парламентом України. Ця ситуація пояснюється передусім суперечливим характером самих суспільних відносин. Окрім цього, причини цього стану можна пояснити політичною кон'юнктурою, історичною спадщиною, впливом на прийняття відповідних норм права різноманітних «груп тиску». Ця ситуація потребує ретельного аналізу сучасного стану вітчизняного законодавства у сфері правового регулювання правового статусу релігійних об'єднань і визначення напрямів удосконалення правового статусу, а також порядку створення й функціонування релігійних об'єднань як інститутів громадянського суспільства.

Результати дослідження. Базовим нормативним актом, що регулює створення й діяльність релігійних об'єднань в Україні, є Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» [6]. Зазначимо, що назва вказаного акта видається не зовсім коректною, оскільки, як відомо, крім формалізованих організацій, віруючі можуть утворювати неформалізовані, але сталі об'єднання. Закон дозволяє це робити у формі релігійних громад. Отже, сам закон допускає, що поряд із релігійними організаціями існують інші об'єднання віруючих. Крім того, закон допускає створення релігійних центрів і управлінь, які керують певною вертикаллю релігійних організацій (ч. 2 ст. 7 ст. 9 Закону). Очевидно, що подібні об'єднання також не підпадають під термін «релігійні організації», а є самостійним видом релігійних об'єднань. З урахуванням цього в Законі країни «Про свободу совісті і релігійні організації» було б доцільніше як у назві, так і в самому тексті використовувати термін «релігійні об'єднання», які, у свою чергу, ділилися б на релігійні організації, релігійні громади (неформалізовані об'єднання) та релігійні управління й центри.

Указаний Закон України дозволяє створювати у формі юридичної особи тільки релігійні організації (ст. 13), у тому числі релігійні управління й центри. Це означає, що якщо йдеться про церкву – добре організовану, розвинуту, ієрархічну організацію із централізованим управлінням, то вона може створюватися виключно як об'єднання низки організацій (центру, локальних управлінь, місцевих громад тощо). Це зумовлює потребу реєструвати окремі релігійні організації на базі окремих громад віруючих, розробляти складні юридичні схеми управління такими організаціями, формалізувати канонічні зв'язки між місцевими громадами та їхніми центрами, нести ризики такої складної й крихкої структури тощо. Це означає, що право віруючих у цьому сенсі достатньо сильно обтяжується необхідністю дотримуватися вказаних вимог, витратити на це отриманні від віруючих чи меценатів кошти, залучити необхідних фахівців тощо.

Варто відмітити, що ідея не надавати церквам статусу юридичної особи своїм корінням сягає, принаймні, кінця XVIII – початку XIX ст., коли позбавлення церков такого статусу вважалося кроком до секуляризації права й політики. До певної міри це було виправдано, бо дозволяло перетворити церкву із публічної (і публічно-владної) корпорації на приватне об'єднання, перевести релігію, використовуючи кантіанську мову, у приватну сферу життя індивідів. Однак цей захід потрібно розглядати саме в історичному контексті. На сьогодні не існує реальної небезпеки клерикалізації держави і права. Отже, немає підстав стверджувати, що, забороняючи церквам набувати статусу юридичної особи, держава захищає певну легітимну мету обмеження прав людини (зокрема публічний порядок і світськість як його складову). Отже, відкидання державою права церков утворюватися у вигляді єдиної юридичної особи є не виправданим, а тому Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» має бути змінений, щоб гарантувати зазначену вище можливість.

Потребує вдосконалення також і визначення релігійної громади, наведене в Законі, який релігійну громаду трактує як місцеву релігійну організацію віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напряму, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (ч. 1 ст. 8). Критику викликає вказівка на моноконфесійний характер релігійної громади, що не допускає об'єднання в релігійну громаду православних і католиків або шіїтів і сунітів тощо. Ця проблема має практичне значення, оскільки в Україні вже були невдалі спроби реєстрації релігійних організацій, які об'єднують християн різної конфесійної належності, саме через цитовану вище норму Закону [3].

Реформування Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» має відбуватися в напрямі спрощення процедури реєстрації, виключення із неї зайвих етапів і вимог [10]. У цьому зв'язку варто звернути увагу на ст. 14, що регламентує вимоги одержання релігійною громадою правоздатності юридичної особи. Мотивація законодавця, який установлює мінімальну кількість віруючих для реєстрації релігійної громади, не є очевидною. Якщо вимога досягнення 18-річного віку засновниками релігійної організації має на меті захист прав неповнолітніх, то вимога мінімальної кількості обмежує право сповідувати релігію колективно, адже колектив можуть утворювати і дві особи. Тому доцільно виключити із цієї норми положення про мінімальну кількість засновників релігійної організації.

Потребує також оновлення ч. 4 ст. 14 Закону, відповідно до якої в необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської Рад народних депутатів, а також спеціалістів. У цьому разі рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається в тримісячний термін. Із цією нормою корелює також ч. 1 ст. 30 Закону, згідно з якою державний орган у справах релігій забезпечує релігієзнавчу експертизу за участі представників релігійних організацій і відповідних спеціалістів.

Питання релігієзнавчої експертизи й можливості її використання під час реєстрації релігійної організації чи в іншій правозастосовній діяльності не раз розглядалося в літературі [4; 5]. Зазначимо, що це питання є непростим не лише в контексті методики проведення релігієзнавчої експертизи, а і її доцільності як такої. Ця експертиза може стати засобом тиску на релігійні організації, що представляють релігію меншості, а так само й релігійні організації, чия суспільна чи політична позиція із певних причин не влаштовує керівництво держави. Крім того, надання експертних висновків є одним із чинників, що може затягувати процедуру реєстрації до трьох місяців, а на практиці – навіть до 9–18 місяців [1]. Із цього приводу варто згадати Рекомендацію ПАРЄ «Протиправні дії сект» [7], де не міститься закликів до запровадження інституту спеціальної релігієзнавчої експертизи, а, навпаки, підкреслюється необхідність притягнення конкретних осіб, винних у певних правопорушеннях, до загальної цивільної і кримінальної відповідальності. Ураховуючи вказане, вважаємо за доцільне виключити з тексту Закону положення про релігієзнавчу експертизу як етап реєстрації статуту релігійних організацій і як повноваження державного органу у справах релігії.

Із проблемою розуміння того, що держава має реєструвати саме статут релігійної організації, а не саму організацію (об'єднання), ми стикаємося і при аналізі ч. 1 ст. 15 Закону, відповідно до якої в реєстрації статуту (положення) може бути відмовлено, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству. Ця норма має сприйматися й застосовуватися виключно у світському розумінні, тобто відмова в реєстрації статуту не може стосуватися віросповідних доктрин чи описаних у статуті практик, символу віри, регулювання внутрішньорелігійних відносин тощо. Суб'єкт владних повноважень має в цьому випадку встановити, чи містить поданий статут відомості й реквізити, зазначення яких вимагає законодавства, і на підставі цього або зареєструвати статут, або відмовити в реєстрації. Численні випадки відмови в реєстрації із посиланням на неконструктивність доктрини, зазначення в статуті певних релігійних цитат тощо не можуть бути покладені в обґрунтування рішення про відмову в реєстрації [3].

До питань внутрішньорелігійного життя належить і порядок ухвалення статуту, який подається на реєстрацію, а так само й унесення змін до нього. В Україні із цього приводу склалася суперечлива практика. Так, існують випадки, коли одні суди визнають, що погодження змін до статутів місцевих релігійних організацій вищими в церковній ієрархії особами не відповідає закону, оскільки тим самим порушуються права віруючих на зміну конфесії [8], тоді як інші суди відкидають позови, що оскаржують зареєстровані зміни із цих підстав [9]. Уважаємо, що це питання має вирішуватися в контексті принципу автономії релігійного об'єднання. Утручання у визначений самим об'єднанням порядок унесення змін до статуту є втручанням у їхню автономію.

Окремо варто зупинитися на питанні прав людини. Логіка судових рішень, які скасовують положення статутів релігійних організацій, що вимагають погодження змін із певним вищим по церковній ієрархії керівником зводиться до того, що таке погодження суперечить закріпленому в Конституції й Законі України «Про свободу совісті і релігійні організації» праву на зміну релігії і, відповідно, конфесійного підпорядкування. Отже, міркують прихильники такого підходу, якщо певна релігійна громада вирішила перейти із юрисдикції однієї церкви в юрисдикцію іншої церкви, а для цього змінити статут, то будь-які обмеження в цьому праві є такими, що порушують вказане право.

Однак, на нашу думку, у цьому випадку право не порушується, бо релігійна громада, яка прагне змінити конфесійну належність, може саморозпуститися й утворити іншу громаду, приєднавшись до тієї конфесії, яка відповідає їхнім переконанням. Ця можливість робить державне втручання шляхом відкидання певних положень статуту (який, до речі, сама громада і схвалила) зайвим. Стосовно питання про церковне майно. Якщо певний храм побудований на кошти громади, то він може бути зареєстрований як власність фізичних осіб – парафіян, якщо громада побоюється певних ризиків у цій сфері. Якщо ж храм збудований на кошти певної церкви або за її допомоги, то претензії громади на вихід із церкви разом із усім майном є не виправданим, адже порушує права й самої церкви й інших віруючих, на пожертви чи спонсорську допомогу яких цей храм був збудований.

Виходячи із зазначеного вважаємо, що у ст. 14 Закону варто закріпити положення про право релігійної організації самостійно визначати порядок ухвалення статутних документів і внесення змін до них. У свою чергу, правозастосовна практика (зокрема і правосуддя) у цій сфері має розвиватися шляхом дотримання того порядку змін, який визначений у статутних документах відповідної релігійної організації.

Окремо варто зупинитися на питанні вдосконалення правового регулювання відносин із приводу власності й трудових відносин.

Праву власності релігійних організацій присвячено ст. 18 Закону, де зазначено, що релігійні організації володіють, користуються й розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності. У їх власності можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального й добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності. Релігійні організації мають право власності на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених Законом. Уважаємо, що закріплення за церквою права власності на храми та інше майно є одним із чинників забезпечення стабільності й керованості церковної структури. Право підтримувати цю структуру є для церков природним і незаперечним, а отже, законодавець не вправі відмовити їм у можливості мати свою власність, що не буде розпорошена по різних місцевих релігійних організаціях.

Важливим аспектом цього питання є ситуація із правом власності на об'єкти, що мають велике історичне й культурне значення. Відродження релігії на пострадянському просторі супроводжується та забезпечується переданням церквам націоналізованого за радянських часів церковного майна. Це закономірний процес, оскільки в такий спосіб відновлюється історична скрадливість, коли церкви й віруючі отримують об'єкти, що колись належали їх попередникам. Із цього приводу варто зазначити, що, по-перше, у законодавстві було б доцільно систематизувати критерії такого передавання. Можливо, це стало б кроком до реституції церковного майна, зобов'язання про що Україна взяла на себе при вступі до Ради Європи (це єдине невиконане досі зобов'язання). А, по-друге, потрібно визначити й закріпити на законодавчому рівні перелік об'єктів, які не можуть передаватися у власність церков ні повністю, ні частково. Ідеться про об'єкти, які мають велике історичне й культурне значення та вимагають значних коштів на утримання (наприклад, Києво-Печерська Лавра). Ці об'єкти мають перебувати в державній власності й можуть передаватися церквам для виконання релігійних функцій із одночасним покладенням обов'язку підтримки цих об'єктів у належному стані й забезпечення їх відвідання всіма бажаними. При порушенні таких умов названі об'єкти мають повертатися державі.

Важливим аспектом внутрішнього життя релігійних об'єднань є трудові відносини. Релігійна організація має право приймати на роботу громадян (ст. 25). Умови праці встановлюються за угодою між релігійною організацією та працівником і визначаються трудовим договором. Релігійна організація зобов'язана в установленому порядку зареєструвати такий договір. У такому самому порядку реєструються документи, що визначають умови оплати праці священнослужителів, церковнослужителів і осіб, які працюють у релігійній організації на виборних посадах. Громадяни, які працюють у релігійній організації за трудовим договором, можуть бути членами профспілки

Можна погодитись із Д.О. Вовком, який указує, що врегулювання відносин між церквою і священником не має здійснюватися на основі лише внутрішніх церковних правил, проте потрібно враховувати специфіку посади й характер діяльності священнослужителя [3]. Ці особливості виявляються, зокрема, у необхідності дотримання норм церковної етики (див. справи Європейського суду з прав людини «Обст проти Німеччини» і «Шют проти Німеччини»). Разом із тим інститут реєстрації трудових договорів зі священниками є зайвим. Реєстрація не забезпечує працівників від порушення їхніх прав, натомість якщо релігійна організація взагалі не зареєструвала трудовий договір, то суди й інші державні органи вважають його взагалі неукладеним. З урахуванням цього реєстрацію необхідно замінити на повідомлення. Це надасть можливість державному органу з охорони праці отримати інформацію про існування трудових відносин у релігійній організації. Однак відсутність повідомлення не означає, що таких відносин узагалі не існує, і не унеможливилюватиме судовий захист священників чи інших осіб, які виконують культові чи подібні функції, як працівників. Потребує конкретизації також норма щодо можливості створення професійних спілок у межах релігійних організацій і об'єднань. Європейський суд з прав людини у справі «Профспілка «Добрий пастир» проти Румунії» визнав правомірним відмову держави зареєструвати профспілку, утворену всередині Румунської Православної Церкви без її згоди. Суд послався на вимогу лояльності, яка висувається до кожного клірика й дає церкві право забороняти внутрішні дисидентські рухи. Цей момент потрібно врахувати у ст. 25 Закону. Якщо створення профспілок громадянами, які не виконують релігійних функцій, є допустимим без жодних обмежень, то створення профспілок кліриками необхідно урівноважити згодою релігійної організації чи об'єднання на існування такої профспілки [2].

Нарешті третьою складовою правового регулювання діяльності релігійних об'єднань є питання їх соціального служіння. Останнім часом у цій сфері відбулося ухвалення низки важливих законів і підзаконних актів:

- 02 червня 2015 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів)», який дозволив релігійним організаціям створювати загальноосвітні навчальні заклади;

- 14 травня 2015 р. парламентом було ухвалено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України)», яким розширено можливості душпастирської діяльності в місцях виконання кримінальних покарань і посилено захист таємниці інформації, отриманої під час спілкування священника із засудженими особами;

- 27 січня 2015 р. Міністерством оборони було ухвалено Наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» № 40, яким запроваджено інститут військових капеланів.

Висновки. Загалом ми позитивно оцінюємо ці зміни, оскільки ці новели є не просто локальними змінами, а є свідченням трансформації моделі державно-церковних відносин в Україні у бік більшої кооперації. Разом із тим ці нововведення не мають суперечити двом базовим засадам державно-церковних відносин, про які вже йшлося.

По-перше, релігійній нейтральності держави, що передбачає недискримінування різних релігійних об'єднань, які бажають долучитися до душпастирської діяльності.

По-друге, ці нововведення мають узгоджуватися із вимогою світськості. Наслідком і формою душпастирської діяльності не може бути запровадження обов'язкової молитви,

релігійних символів тощо. Права релігійних меншин і громадян, які є атеїстами, агностиками тощо, мають бути гарантовані.

Дотримання вказаних вище умов – розвиток законодавства, спрямованого на забезпечення релігійної свободи й діяльності релігійних об'єднань, у поєднанні із гарантуванням вимог світськості й релігійної нейтральності, що є складовими конституційного ладу України, є необхідною передумовою побудови гармонічних і неконфліктних державно-церковних відносин і підтримання релігійної злагоди в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Владиченко Л. Процедура реєстрації релігійних організацій – актуальне питання державно-конфесійних відносин / Л. Владиченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1146%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk.
2. Вовк Д.О. Релігійна свобода і верховенство права: проблеми юридичної рівності / Д.О. Вовк // Антропология права: філософський і юридичний виміри : статті учасників X круглого столу 6–8 грудня 2014 р. – Львів : Галицька друкарня, 2015. – С. 257–281.
3. Вовк Д.О. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості / Д.О. Вовк // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 3.
4. Додіна Є.Є. Питання методики проведення релігієзнавчої експертизи / Є.Є. Додіна // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 50. – С. 367–375.
5. Петрик В.М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних рухів) : дис. ... канд. наук з держ. Управління / В.М. Петрик. – К., 2004. – 225 с.
6. Про свободу совісті і релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XXII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
7. Рекомендація ПАРЄ 1412 (1999) «Протиправні дії сект» (витяг) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_1999/lis_99_09/37237/.
8. Рішення Канівського міськрайонного суду Черкаської обл. від 07.05.2009 р. у справі № 2-541/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6206376>.
9. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 10.02.2010 р. у справі № 6269/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8114499>.
10. Яцків Т. Державна реєстрація громадських організацій, релігійних організацій, профспілок, благодійних організацій в Україні: від А до Я / Т. Яцків, Л. Тарасенко. – Львів : Юриспруденція, 2008. – 285 с.

